

RECENSIES

de gevolgen van de introductie van machines voor boerinnen in verschillende delen van Nederland ter sprake komen.

Het doel van de redactie is echter het toegankelijk maken van wetenschappelijk onderzoek voor een breed publiek. In deze opzet is ze naar mijn idee geslaagd. *Vrouwen van het land* is een goed leesbaar en afwisselend boek geworden, geïllustreerd met mooie foto's.

Petra Kalkman

A. H. E. M. Jansen, e. a., *'Arbeyd sere voert tot eere'. Hendrik van der Geld, de neogotiek en de Brabantse beeldhouwkunst* (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland LXXX; Tilburg: Stichting zuidelijk historisch contact, 1989, 208 blz., f50,-, ISBN 90 70641 30 5).

Deze klassiek-verzorgd uitgegeven, voortreffelijk geïllustreerde publikatie is een bundeling van vier bijdragen met de Brabantse neogotiek als gemeenschappelijke noemer. Ze vormt, naast de catalogus *'Naar gothieken kunstzin'* uit 1979, waaraan dezelfde auteurs meewerkten, een nieuwe substantiële bijdrage tot de studie van de negentiende-eeuwse kerkelijke kunst in Nederland.

Onder de titel 'de neogotiek van romantische vorm tot enig ware stijl' schetst A. J. C. van Leeuwen een beeld van de achtergronden van dit stijlfenomeen, wat vooral interessant wordt wanneer het meer specifiek op Brabant wordt toegespitst. We leren er het bisdom Den Bosch kennen als een typisch provinciaal milieu, waar slechts weinig interesse voor kunst bestaat. De geestelijkheid hecht er vooral belang aan doelmatig en goedkoop bouwen en de architecten, herkomstig uit de dagelijkse bouwpraktijk, tillen niet zwaar aan het belang van originaliteit. De eerste neogotische kerk wordt er, in nauwe samenhang met het katholiek renouveau, reeds in 1835 gebouwd, maar de 'orthodoxe' stijl van P. J. H. Cuypers en zijn medewerkers zal er slechts mondjesmaat en vrij laat doordringen. In de plastische kunsten primeert het iconografische aspect van nieuwe devoties zoals de Onbevleete Ontvangenis (1854 vlg.), het H. Hart (1856) en St. Jozef (na 1870) boven de vraag naar artistieke kwaliteit. Zeer terecht pleit de auteur in dit verband voor het behoud en de studie van de courante artistieke productie als bijzonder relevant tijdsdocument.

De Bossche beeldhouwer Hendrik van der Geld (1838-1914), wiens leven en voorbeelden door de al te vroeg gestorven A. Jansen werden behandeld, illustreert de beperkingen maar ook de bijzondere mogelijkheden van dit milieu. Na een opleiding te 's-Hertogenbosch en te Antwerpen, opende hij in 1872 in zijn geboortestad een bijzonder succesvol atelier, dat ca. 1900 20 à 30 werklieden telde en later door zijn zoon werd verdergezet. Hij werkte samen zowel met de plaatselijke architect L. Hezenmans als met Cuypers, maakte, te oordelen naar zijn werk in de St. Janskerk, pas ca. 1900 de overgang naar een 'archeologische' neogotiek en assimileerde op een toch persoonlijke manier invloeden gaande van het werk van de Antwerpse barokbeeldhouwer Quellinus, tot de nederrijnse laatgotiek en het werk van eigentijdse Belgische meesters als De Vriendt en De Boeck en Van Wint. Zijn *magnum opus*, het op eigen initiatief vervaardigde, zeer monumentale retabel dat zich in de St. Martinuskerk te Cuyck bevindt, illustreert ons inziens de meer positieve aspecten van de neogotiek, al was het maar door het herstel van de arbeidsvreugde en van de waardigheid van de ambachtsman in de door John Ruskin bepleite zin.

Het derde deel, 'Schoon en solied werk — ateliers voor kerkelijke kunst in Brabant', door A.

J. C. van Leeuwen bevat een schat aan gegevens als uitgangspunt voor verdere studie en vergelijkingen. Er wordt ondermeer ingegaan op de werking van de ateliers, met aspecten als prijscouranten, het belang van de gipsmodellen, variaties in de afwerking, de bestelling, de puncteermethode voor het reproduceren van beeldhouwwerk, de polychromie en de arbeidsverhoudingen. Bovendien wordt een beknopte geschiedenis geschetst van huizen als De Kort, Smits, Van der Mark, Custers, Goossens, en Van Bokhoven-Jonkers.

G. P. P. Vrans realiseerde tenslotte een 'Beschrijving van werken door H. van der Geld', die de nadruk hoofdzakelijk legt op het iconografische aspect.

Vanuit onze persoonlijke achtergrond waren wij als recensent uiteraard bijzonder geïnteresseerd in de Belgisch-Nederlandse relaties die als een rode draad door de gehele publikatie lopen. In het begin was de Belgische import van beeldhouwwerk toonaangevend en een eerste generatie Nederlandse neogotici, zoals Van der Geld en Cuypers, genoten hun opleiding aan de Antwerpse academie. De doorbraak van de rijpe neogotiek wordt mede bewerkt door de te Brugge uitgegeven Pugin-bewerking *'Les vrais principes de l'architecture ogivale'*, waarvan de auteurs echter de invloedrijke auteur, namelijk de Engelse architect T. H. King, niet blijken te kennen. Later genieten kunstenaars als Jan en Alfons Custers een opleiding aan de Gentse St.-Lucasschool, Van der Geld's grote retabel wordt op de Gentse wereldtentoonstelling van 1913 getoond en geniet precies in het St-Lucasmilieu grote waardering. In deze zin zou deze studie, die grotendeels voor 1979 gerealiseerd werd, dan ook nuttig kunnen vervolledigd worden aan de hand van recente Belgische publikaties, zoals het neogotiek-nummer van het tijdschrift *Vlaanderen* (174, 1980) of het boek over *de Sint-Lucasscholen en de neogotiek* (Leuven, 1988).

De beperkingen van de besproken publikatie liggen in de eerste plaats in de keuze van het enge neogotische referentiekader. Men vergeet te gemakkelijk dat de neogotiek geen eigenlijke stijl is, doch slechts één van de verschijningsvormen van de negentiende-eeuwse kunst. Ook Van der Geld heeft niet uitsluitend in neogotische trant gewerkt, de gevel van zijn eigen atelier vertoont zelfs elementen van de neo-renaissance. Bovendien wordt de neogotiek door de auteurs bijna uitsluitend geïnterpreteerd vanuit het ideologische concept van de Engelse architect A. W. N. Pugin, veeleer dan bijvoorbeeld vanuit Viollet le Duc's technische en esthetische benadering.

Door de nadruk op de sociologische en ideologische context en op de historische inspiratiebronnen worden vooral de beperkingen van dit soort kunst in de verf gezet, waar een formele en technische analyse en een interpretatie in het licht van eigentijdse kunststromingen als romantiek en realisme wellicht de originaliteit en artistieke verdienste beter tot haar recht zou laten komen.

Niettemin is deze studie een zeer verdienstelijke stap in de richting van een meer objectieve evaluatie van een te lang verguisde kunstproductie. Dat de achterhaalde waardeoordelen over de neogotiek, die precies te maken hebben met het reduceren ervan tot haar achtergronden en inhoudelijke aspecten, ook in het conservatiebeleid nog al te zeer doorwegen, blijkt afdoende uit de in het boek aangehaalde, beschamende recente discussie over het behoud van de stoffering in de Maastrichtse Sint-Servaaskerk.

Jean van Clevén

J. de Jong, *Van batig slot naar ereschuld. De discussie over de financiële verhouding tussen Nederland en Indië en de hervorming van de Nederlandse koloniale politiek, 1860-1900* (Dissertatie Groningen 1989; 's-Gravenhage: SDU, 1989, 336 blz., ISBN 90 12 06237 3).

Voor studenten geschiedenis is het veelal een probleem, dat zij bij hun onderzoek niets nieuws